

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ ВНЗ

Анотація. У статті проаналізовано структуру мотивів, які забезпечують успішну навчальну діяльність студентів, охарактеризовано рівні навчальної мотивації, подано результати констатувального експерименту щодо формування навчальної мотивації студентів.

Ключові слова: навчальна мотивація, рівні навчальної мотивації, зовнішні мотиви, внутрішні мотиви.

Аннотация. В статье проанализирована структура мотивов, что обеспечивают успешную учебную деятельность студентов, охарактеризованы уровни учебной мотивации, даны результаты констатирующего эксперимента по формированию учебной мотивации студентов.

Ключевые слова: учебная мотивация, уровни учебной мотивации, внешние мотивы, внутренние мотивы.

Annotation. The structure of educational motives is analyzed in the article. The results of experiment are given.

Keywords: educational motivation, the level of educational motivation, outward motives, inward motives.

Актуальність. На сьогодні у сучасній вищій школі як і раніше досить гостро стоїть завдання підвищення ефективності навчання й оптимізації навчально-пізнавальної діяльності студентів. Попри недостатні здібності висока навчальна мотивація може відігравати роль компенсуючого фактора, тому в педагогіці й психології приділяється особлива увага проблемі її формування.

У контексті формування мотивів у процесі навчання студентів ВНЗ неодмінно виникає питання про те, які саме мотиви слід формувати. Це не просто питання пошуку та відбору того чи іншого окремо взятого мотиву з метою його формування, а визначення оптимальної структури мотиваційної сфери студента [1, 95].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. А.К.Маркова підкреслює, що “навчальна мотивація складається з ряду спонукань (потреби і смисл

навчання, його мотиви, цілі, емоції, інтереси), які постійно змінюються і вступають у нові зв'язки один з одним. Тому становлення мотивації – не просте зростання позитивного або посилення негативного ставлення до навчання, а ускладнення структури мотиваційної сфери, спонукань, які входять до неї, поява нових, більш зрілих, інколи суперечливих відношень між ними” [2, 14]. У зв'язку з цим аналіз мотивації навчальної діяльності вимагає не лише визначення домінуючого мотиву, але й врахування всієї структури мотиваційної сфери людини. Розглядаючи цю сферу в контексті навчальної діяльності, А.К.Маркова підкреслює ієрархічність її будови.

Слід зазначити, що серед дослідників існують розбіжності в поглядах щодо пріоритетності тих чи інших видів мотивів для успішності навчальної діяльності. Найбільш адекватними навчальній діяльності окремі дослідники вважають пізнавальні мотиви (широкі пізнавальні, навчально-пізнавальні, мотиви самоосвіти) [3]. А.К.Маркова виділяє якісно своєрідний тип мотивів, специфічних для навчальної діяльності – навчально-пізнавальних, тобто спрямованість на оволодіння новими способами дій. Саме орієнтація на засвоєння способів навчально-пізнавальної діяльності забезпечує, на її думку, становлення суб'єкта навчальної діяльності. Однак це не означає, що пізнавальні мотиви завжди є провідними в структурі мотивації навчання. Психологічні дослідження динаміки навчальної мотивації свідчать про значні зміни їх особистісної значущості і дієвості в ході онтогенезу. Так, наприклад, у юнацькому віці провідну роль в навчальній діяльності відіграють мотиви самоствердження і саморозвитку, самовдосконалення. Попри безумовну цінність власне пізнавальних мотивів у навчанні не можна відмовитись від зовнішньої соціальної мотивації. Ми цілком погоджуємось з С.Л. Рубінштейном у тому, що “безпосередній і опосередкований інтерес до навчання виявляються до такої міри взаємопов'язаними, що очевидною стає неможливість суто зовнішнім чином їх протиставляти” [4, 81].

У дослідженні Н.Б. Бондаренко виділяється ширший перелік мотивів навчальної діяльності: широкі соціальні мотиви; пізнавальні мотиви, що

породжуються самою навчальною діяльністю; комунікативні мотиви, мотив участі в навчальному процесі; мотиви соціальної ідентифікації (з батьками, однолітками, педагогами); мотиви особистісного розвитку (професійного самовизначення, матеріального благополуччя); мотиви успіху (самоствердження, самовираження); мотиви уникнення неприємностей [5].

На думку В.М. Тимошенко, провідними в структурі навчальної мотивації є комунікативні, пізнавальні та соціальні мотиви, найдієвішим серед яких є мотив досягнення – прагнення до успіху в професійній діяльності [6].

О.О.Леонт'єв підкреслює, що педагог має право самостійно вирішувати, на який вид мотивації учнів (студентів) слід покладатися в першу чергу – на комунікативну, пізнавальну, естетичну чи ігрову [7].

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз результатів психолого-педагогічних досліджень дає змогу виділити структуру мотивів, які забезпечують успішну навчальну діяльність студентів. Така структура, на наш погляд, є ієрархічною системою зовнішніх і внутрішніх мотивів, що визначають спрямованість, інтенсивність й особистісний сенс пізнавальної діяльності студентів. Під внутрішніми мотивами навчальної діяльності ми розуміємо спонукання, в основі яких - задоволення від процесу й безпосередніх результатів навчально-пізнавальної діяльності. До цього типу мотивації належать: пізнавальний мотив, мотив самодетермінації, мотив самовдосконалення.

Пізнавальний мотив – прагнення оволодіти новими знаннями та способами пізнавальної діяльності.

Мотив самодетермінації – прагнення відчувати себе дійсною причиною здійснюваної діяльності, ефективним суб'єктом взаємодії з оточенням.

Мотив самовдосконалення – прагнення до підвищення власної компетентності, ефективності та майстерності.

До зовнішніх мотивів відносимо спонукання, що тематично не пов'язані з процесом і безпосередніми результатами навчальної діяльності

студентів, але відіграють важливу стимулюючу роль: професійний мотив, мотив досягнення, мотив обов'язку, комунікативний мотив, мотив самоствердження, прагматичний мотив.

Професійний мотив – прагнення досконало оволодіти майбутньою професією, стати висококласним фахівцем.

Мотив досягнення – прагнення до успіхів у навчанні, перевершення власного рівня попередніх досягнень.

Мотив обов'язку – почуття відповідальності перед товаришами за результати власної пізнавальної діяльності.

Комунікативний мотив – прагнення до партнерського спілкування з учасниками навчальної діяльності, налагодження продуктивної міжособистісної взаємодії.

Мотив самоствердження – прагнення мати престижний статус у колективі, заслужити схвалення з боку викладачів, батьків та товаришів.

Прагматичний мотив – орієнтація на практичну цінність навчання, його важливе значення для майбутнього життя, досягнення матеріального благополуччя.

Успішність навчальної діяльності студентів значною мірою залежить від кількості, співвідношення зазначених мотивів. При цьому ми погоджуємось Є.П.Ільїним у тому, що, “чим більше компонентів зумовлює цю діяльність, тим більшим є мотиваційне напруження студента ” [8, 268].

Доцільність виділення зазначеної структури мотиваційного синдрому навчальної діяльності студентів Рівненського державного гуманітарного університету зумовлюється, на наш погляд, специфікою навчання як процесу, спрямованого на: оволодіння знаннями й способами їх здобуття (пізнавальний мотив); формування у студентів суб'єктної позиції (мотив самодетермінації); підвищення компетентності та майстерності студентів, розвиток їх нахилів і здібностей (мотив самовдосконалення); професійну підготовку майбутніх фахівців (професійний мотив); розвиток навичок співробітництва та соціальної взаємодії (комунікативний мотив);

самореалізацію та самоактуалізацію студентів (мотив досягнення); формування почуття відповідальності перед товаришами (мотив обов'язку).

Слід підкреслити, що перераховані мотиви не існують в ізольованому вигляді. Мотивація навчальної діяльності завжди має складний, комплексний характер, поєднує в собі як внутрішні, так і зовнішні, позитивні і негативні, пізнавальні і соціальні мотиви. Однак, у сфері навчальної мотивації окремих студентів провідну роль можуть відігравати мотиви однієї або іншої групи, що й визначає загальний характер та продуктивність їх навчальної діяльності.

З метою вивчення стану сформованості навчальних мотивів протягом 2009-2010 н.р. на факультеті документальних комунікацій і менеджменту Рівненського державного гуманітарного університету проведено констатувальний експеримент, під час якого використано комплекс взаємодоповнюючих методів: спостереження, бесіди, анкетування, експертні оцінки. На цьому етапі у дослідженні взяли участь 127 студентів.

Для діагностування мотивів навчальної діяльності студентів нами було розроблено спеціальний опитувальник, що дає змогу визначити рівень сформованості десяти типів мотивів навчальної діяльності: пізнавального, самодетермінації, самовдосконалення, професійного, досягнення, обов'язку, комунікативного, самоствердження, прагматичного і мотиву уникнення неприємностей. Опитувальник містить 30 тверджень, що стосуються різних аспектів мотивації навчальної діяльності студентів, наприклад: "Мене більше цікавить процес виконання завдання, ніж його результат" (пізнавальний мотив); "Мені особливо цікаві ті предмети, що розвивають мої здібності" (мотив самовдосконалення); "У разі виникнення перешкод у навчанні я не можу зайнятися нічим іншим, поки не досягну своєї мети" (мотив досягнення); "Мені більш цікаві дисципліни, знання з яких потрібні для матеріального благополуччя" (прагматичний мотив); "Люблю отримувати високі оцінки й бути кращим за інших" (мотив самоствердження) і т.д. Студентам було запропоновано оцінити ступінь своєї згоди або незгоди з

даними твердженнями за допомогою шкали від -3 до 3: -3 – абсолютно не згодний, -2 – не згодний, -1 – швидше не згодний, ніж згодний, 1 – швидше згодний, ніж не згодний, 2 – згодний, 3 – абсолютно згодний.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, а також результатів спостереження за навчально-пізнавальною діяльністю студентів Рівненського державного гуманітарного університету нами встановлено, що основними показниками сформованості їх навчальної мотивації є:

- співвідношення внутрішніх і зовнішніх, соціальних і пізнавальних, дискретних і процесуальних, позитивних і негативних мотивів;

- усвідомленість мотивів – ступінь розуміння та осмисленості студентами власних спонукань;

- стабільність мотивів – регулярність вияву спонукань у різних ситуаціях навчальної діяльності;

- дієвість мотивів – готовність студентів до реалізації мотивів у навчальній діяльності у формі старанності, наполегливості, самостійності, ініціативності, пізнавальної активності.

Рівні усвідомленості, стабільності та дієвості навчальної мотивації студентів визначались за допомогою методу експертних оцінок. У ролі експертів виступали три викладача, які працювали зі студентами і добре знали їх ставлення до навчання. Експертам було запропоновано оцінити усвідомленість, стабільність і дієвість навчальних мотивів студентів за 10-бальною шкалою: від 0 до 9. Після визначення показника узгодженості оцінок знаходились середні оцінки мотивів студентів за вказаними параметрами.

Комплексне врахування зазначених показників дало змогу виділити три типи мотиваційних профілів, які одночасно характеризують рівень сформованості мотивації навчальної діяльності майбутніх фахівців у галузі туризму і менеджменту: високий рівень, середній рівень і низький рівень.

Високий рівень характеризується високим рівнем сформованості внутрішніх і зовнішніх мотивів, які забезпечують оптимальну мотиваційну

основу навчальної діяльності студентів коледжу економіки та права. Вагоме місце в структурі їхньої мотивації посідають внутрішні мотиви, в основі яких лежить задоволення від процесу та безпосередніх результатів навчально-пізнавальної діяльності (пізнавальний, самодетермінації, самовдосконалення), а також зовнішні мотиви, які опосередковано пов'язані з процесом і результатами навчальної діяльності: професійний, мотив досягнення, мотив обов'язку, комунікативний мотив, мотив самоутвердження, прагматичний мотив.

У студентів з високим рівнем навчальної мотивації пізнавальний інтерес, прагнення до особистісного самовдосконалення та самодетермінації доповнюються і підкріплюються усвідомленням професійної важливості навчання, його цінності як засобу самоствердження, досягнення успіхів і особистісного визнання. Вказані мотиви характеризуються стійкістю, усвідомленістю та дієвістю, що забезпечує високий рівень пізнавальної активності та успішності студентів.

Результати констатувального етапу дослідження засвідчили, що високий рівень притаманний 18,5 % студентів Рівненського державного гуманітарного університету, які характеризуються ерудованістю, допитливістю, спрямованістю на ґрунтовне оволодіння основами майбутньої професійної діяльності й здатністю напружено та систематично працювати без зовнішнього нагляду.

Середній рівень навчальної мотивації характеризується домінуванням у структурі мотивації навчальної діяльності студентів зовнішніх або внутрішніх, соціальних або пізнавальних, дискретних або процесуальних мотивів. Такі студенти, як правило, проявляють наполегливість і старанність у навчанні, однак диспропорційність розвитку мотивів і недостатня їх стабільність призводять до ситуативності їх пізнавальної активності. Їм притаманне нерівномірне, вибіркоче ставлення до навчальних предметів, концентрація уваги на тих, які містять нову, цікаву інформацію і можуть задовольнити пізнавальний інтерес, або на тих, які дають змогу досягти

успіху і визнання, мають професійну спрямованість тощо.

Результати педагогічної діагностики засвідчили, що диспропорційний мотиваційний профіль притаманний 33,2 % студентів Рівненського державного гуманітарного університету, які досить старанні і наполегливі у навчанні, однак через певну однобічність і непостійність інтересів потребують педагогічної підтримки.

Низький рівень навчальної мотивації характеризується слабкою вираженістю соціальних і пізнавальних, внутрішніх і зовнішніх, дискретних і процесуальних мотивів навчальної діяльності. В його структурі домінують негативні мотиви, основу яких становить прагнення уникати неприємних емоційних переживань, пов'язаних з недбалим ставленням до навчальної діяльності. Для студентів з таким рівнем притаманне байдуже ставлення до навчання і, як наслідок, низький рівень пізнавальної активності та успішності. У зв'язку з недостатньою силою та стабільністю мотивів такі студенти не здатні до самоорганізації навчальної діяльності і вимагають постійного контролю й стимулювання з боку викладачів. В процесі констатувального експерименту виявилось 48,3 % студентів з низьким рівнем навчальної мотивації.

З'ясовуючи особливості навчальної мотивації студентів коледжу економіки та права, ми поставили перед собою завдання виявити взаємозв'язки між мотивами їх навчальної діяльності.

Відповіді студентів свідчать про домінування пізнавальної мотивації. Це виражається в тому, що студентам цікаво вчитися, дізнаватися про щось нове. Їх більше цікавить процес вирішення завдання, ніж результат. Вони часто шукають додаткову інформацію з теми, яка їх цікавить. Їм подобаються навчальні предмети, які розвивають здібності. Студенти позитивно ставляться до таких об'єктів, як: викладачі, новий спосіб розв'язання, новий навчальний матеріал, контрольна робота, складне завдання, самостійна робота з книгою, я як студент. Для студентів з пізнавальною мотивацією не має особливого значення зовнішнє схвалення, вони більш самостійні й

самокритичні, характеризуються добре розвинутою рефлексією. До оцінок ставляться спокійно й нейтрально, можуть адекватно оцінювати свої успіхи без зовнішніх підказок. Вони часто замислюються над своїм майбутнім і схильні самостійно його планувати. При цьому одногрупники часто викликають у них негативні емоції. Студенти з такою мотивацією почувають себе допитливими і енергійними, вони не байдужі до занять, але внаслідок цього часто бувають напруженими, неврівноваженими і роздратованими. Їх турбує, що вони можуть не впоратися з важливим завданням, а також те, що їм може бути не під силу складне незнайоме завдання. Отже, студенти з мотивацією цього типу спрямовані на самовдосконалення, саморозвиток і пізнання нового.

Також результати проведеного анкетування наявність у студентів мотивів соціальної ідентифікації (ставлення до навчальної діяльності визначається впливом викладачів, друзів, близьких, а також пошуком соціального схвалення й заохочення, прагненням до спілкування й самоствердження, до уникнення ситуацій, в яких існує ймовірність втратити прихильне ставлення оточуючих). Студенти з такою мотивацією відзначають, що для них дуже важлива оцінка викладача, його ставлення. Вони люблять одержувати гарні оцінки, вважають своїм обов'язком радувати батьків власними успіхами. Якщо їм що-небудь не вдається, вони звертаються до викладача чи товаришів по допомогу. Їм більше подобається працювати під керівництвом. Водночас у них мало виражена власне пізнавальна мотивація: вони не почувають себе дослідниками; можуть розгубитися, отримавши складне незнайоме завдання; під час виконання контрольних робіт їм найбільше хвилює можливість одержати погану оцінку; вони не прагнуть пізнавати, розуміти, доходити до суті. Процес навчання не доставляє їм задоволення, під час занять не відчують зацікавленості. Для студентів цього типу певною мірою характерна також і прагматична мотивація: їх цікавлять у першу чергу ті предмети, які певним чином можуть придатися в майбутньому житті. Емоційно позитивне й активне ставлення

викликають у них здебільшого одногрупники. Контрольна робота, складне навчальне завдання, новий спосіб вирішення завдання сприймаються емоційно негативно й пасивно. Під час занять такі студенти частіше емоційно пасивні, ні в чому не зацікавлені, не відчують інтересу.

Окремій групі студентів була притаманна мотивація самоствердження, прагнення до самостійності та незалежності від інших. Це виражається в тому, що для студентів не важлива оцінка викладача, товаришів; вони не терплять зверхності над собою; не вважають, що за оцінками можна судити про успіхи в навчанні; не сподіваються на допомогу під час виконання складних завдань; не прагнуть заслужити повагу викладачів. Водночас вони переживають, що не впораються зі складним завданням, але це не може поставити їх у безвихідне становище; вони не втрачають віри в успіх. Пасивне негативне емоційне ставлення викликають у них викладачі, контрольна робота, новий навчальний матеріал, складне завдання, домашнє завдання, оцінка. Емоційну активність викликає лише самооцінка себе як студента. Такі студенти ніколи не хвилюються без особливого приводу. Зазвичай вони спокійні й урівноважені, впевнені у собі, хоча окремі студенти через спрямованість на позанавчальні цілі під час занять бувають роздратованими і напруженими.

Анкетування засвідчило у певної частини студентів домінування мотивації досягнення успіху та самоствердження в навчанні. Це знаходить вияв у тому, що студенти вважають своїм обов'язком радувати батьків власними успіхами, намагаються добре вчитися, щоб заслужити повагу викладачів. У процесі вибору завдань вони вважають за необхідне орієнтуватися на думку викладача, прагнуть бути прикладом для товаришів. Їм подобається ходити в коледж, тому що там багато друзів. Намагаються бути кращими за інших. Оскільки пізнавальна діяльність є основною складовою навчання, студенти з такою мотивацією цікавляться процесом виконання завдань і способами пізнання. У них викликають зацікавлення навчальні предмети, що розвивають їхні здібності. Вони часто шукають

додаткову інформацію з тем, які їх цікавлять, намагаються займатися якнайбільше, щоб дізнатися про щось нове. Однак пізнавальна діяльність і самовдосконалення для студентів з мотивацією цього типу – лише засіб самоствердження й досягнення успіху, соціального схвалення. Тому таких студентів не може поставити у безвихідь жодне складне незнайоме завдання. При виникненні перешкод вони не втрачають віри в успіх. Їм подобаються також ті предмети, знання з яких забезпечать матеріальне благополуччя. Деякий прагматизм виявляється також у тому, що позитивне й активне емоційне ставлення викликають тільки викладачі й нові способи вирішення проблем. Новий навчальний матеріал і складні завдання викликають у них емоційно позитивне, але пасивне ставлення. До домашніх завдань, самостійної роботи із книгою, до себе як студентів, товаришів по групі ставлення емоційно невизначене, з позитивною тенденцією. Такі студенти під час занять почувуються впевнено, спокійно й вільно.

Висновки. Отже, проведене нами опитування показало чотири типи мотивацій, тією чи іншою мірою притаманних опитаним студентам. Однак необхідно відзначити, що мотивація окремої особистості може складатися з комбінації даних мотивів, тому можна вести мову лише про ступінь вираженості або домінування одного із вищеописаних типів мотивації.

Загалом, аналіз результатів констатувального етапу дослідження засвідчив, що стихійний розвиток навчальної мотивації не забезпечує формування у значної частини майбутніх фахівців у галузі туризму та менеджменту комплексу мотивів, що відповідають специфіці майбутньої професійної діяльності і зумовлюють високий рівень пізнавальної активності. Як виявилось у ході анкетування і бесід з студентами, однією з основних причин недостатнього рівня сформованості їх навчальної мотивації є домінування у педагогічному процесі традиційних фронтальної та індивідуальної форм навчальної діяльності, що не дають змоги адекватно змодельовати предметний і соціальний зміст майбутньої професійної діяльності і повною мірою забезпечити суб'єктну позицію студентів у

навчанні. Один зі шляхів підвищення навчальної мотивації студентів полягає у широкому застосуванні у навчальному процесі групової навчальної взаємодії, яка, на нашу думку, характеризується значним мотиваційним потенціалом.

Література

1. Красногорова І. Б. Формування мотивів учіння студентів у процесі викладання англійської мови: Дисер. ... канд. пед. наук. – К., 1999. – 178 с.
2. Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.Б. Формирование мотивации учения: Книга для учителя / А.К. Маркова, Т.А. Матис, А.Б. Орлов. – М. : Просвещение, 1990. – 192 с.
3. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте. – М.: Просвещение, 1983. – 132 с.
4. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М. : Просвещение, 1976. – 424 с.
5. Бондаренко Н.Б. Мотиви опанування учнями 7-9 класів іноземної мови як засобу самовираження особистості. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. – Київ, 2002. – 18 с.
6. Тимошенко В. М. Психологічні особливості формування мотивації досягнення майбутніх учителів (на матеріалі вивчення іноземної мови): Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2001. – 21с.
7. Леонтьев А.А. Педагогическое общение / А.А. Лентьев. – М., 1979. – 48 с.
8. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – Спб. : Изд-во "Питер", 2000. – 324 с.